

KÖNYVSZEMLE

SZEGEDI Edit, *O istorie a antitrinitarismului din Transilvania* (Cluj-Napoca: Editura Egyetemi Műhely – Societatea Bolyai, 2020), 227 p.

A kolozsvári Egyetemi Műhely Kiadó 2020-ban a monográfiák sorozatban igen jelentős román nyelvű kötetet jelentetett meg. A mű címe: *O istorie a antitrinitarismului din Transilvania* (Az erdélyi antitrinitarizmus egy története), a szerző Szegedi Edit, a Babeş-Bolyai Tudományegyetem Európai Tudományok karának docense. E folyóirat olvasói talán emlékeznek nevére, lapunk hasábjain két jelentős tanulmánya is megjelent, 2007-ben *A reformáció Kolozsváron*, 2015-ben pedig *Valentinus Radecius és az egyházi hagyomány legitimitása* címen osztotta meg kutatási területe eredményeit a magyar olvasókkal. A háromnyelvű szerző 1985–1989 között a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem Történelem és Filozófia Karán diplomázott, leggyakrabban németül és románul publikál, ezért különösen fontosak magyar nyelven közzétett írásai, ám most mégis egy román nyelven megjelent monográfiáját ismertetjük. A megjelentetést az MTA BTK Lendület Hosszú Reformáció Kelet-Európában (1500–1800) Kutatócsoport támogatta. Román nyelvterületen ez az első tudományos igényű megszerkesztett monográfia az erdélyi unitarizmus kiala-

ulásáról. A négy fejezetből álló kötet központi gondolatát – némi túlzással azt mondhatnánk, gerincét – a tordai országgyűlés 1568-ban hozott vallásügyi határozata alkotja. A magyar unitárius egyháztörténet-írás jellegénél fogva apologetikus és hagiografikus elemekkel terhelt, éppen ezért elég sokszor nem tud elszakadni a sztereotípiáktól és elég eklektikus olvasatát nyújtja a felekezet kialakulásának. Szegedi Edit egyik legfőbb érdeme az, hogy nagy-nagy szimpátiával, ám minden felekezeti és világnézeti elfogultságtól mentesen kezdett a téma tárgyalásához és kifejtéséhez, úgy azonban, hogy ezt megelőzően végigolvasta az utóbbi húsz évben ebben a tárgykörben megjelent legfontosabb könyveket és tanulmányokat. Az erdélyi unitarizmus (antitrinitarizmus) kialakulását és az 1568-as tordai országgyűlést a korábban hozott vallásügyi határozatok kontextusában tárgyalja, így sikeresen kerül ki annak csapdáját, hogy az 1568-as tordai végzés jelentőségét alábecsülje vagy éppen eltúlozza.

A bevezetőben a szerző őszintén megvallja, hogy 1992-ben, amikor az erdélyi reformációval, majd az ún. konfesszionalizmussal kezdett foglal-

kozni, lelkében a csalódás és csodálkozás érzései váltogatták egymást, amikor az országgyűlések vallásügyi végzéseit elolvasta. Teljes vallásszabadság vagy a vallások korlátozása? Hogyan lehet értelmezni az 1595-re kialakuló bevett vallások rendszerét? A recepta religiók és az 1568-as országgyűlés dilemmáját Balázs Mihály tanulmányai alapján sikerült tisztázni, ám ez azt is jelentette, hogy a politikai kérdések megértéséhez alaposan meg kellett ismerni az erdélyi protestáns felekezetek dogmatikáját, köztük az unitáriusokét is.

Az első fejezet – *Kezdetben volt Brassó (La început a fost Braşovul)* – a koronás város reformációját tárgyalja és a legújabb kutatások eredményeire alapozva, Csepregi Zoltánnal egyetértve állapítja meg, hogy a *Reformatio ecclesiae Coronensis* a katolikus reformtörekvések perspektívájából értelmezendő. A katolikus patrónusok jóindulatát élvező Dávid Ferenc brassói tanulmányaival veszi kezdetét a tulajdonképpen narráció.

A második, közel százoldalnyi fejezetben – *Homo viator* – a szerző Dávid Ferenc reformatori életpályáját ismerteti. A kolozsvári szász–magyar együttélés kérdését is ennek kontextusában értelmezi, és hívja fel az olvasók figyelmét arra, milyen könnyen vezetnek tévútra a kolozsvári reformáció ideológiailag megterhelt és a 16. századra visszavetített toposzai. Ebben terjedelmes fejezetben kerül sor az

antitrinitárius teológia olyan részletekbe menő vizsgálatára, ami alighanem elkerüli vagy egyenesen meghaladja a teológiában járatlan román nyelvű olvasók figyelmét. Szegedi Edit nem hoz új, releváns kutatási eredményt, legfőbb érdeme szintetizáló képessége és az, ahogyan az irodalom, művelődés, történettudomány és teológia eredményeit egyetlen narratívában mondja el. Román nyelven ilyen alaposan senki nem foglalta össze felekezetünk eredettörténetet. A fiatalon elhunyt Vigh Béla 2007-ben a nagy múltú szebeni *Transilvania* című folyóiratban közzétette kutatásai eredményeit, de ezek némelykor leegyszerűsítő megállapításai szükségessé tették azt, hogy valaki jó románsággal, pontosan és tudományos igénnyel foglalja össze az elmúlt huszonöt esztendő e tárgyban megjelent magyar és német nyelvű tanulmányait. A szász és a magyar náció kolozsvári együttélésének buktatóit, a templomhasználat kapcsán kicsúcsosodó konfliktusokat és Dávid Ferencnek e játszmákban vállalt szerepét a magyar unitárius olvasók itt olvashatják először árnyalt és mindkét oldal álláspontját elfogulatlanul bemutató formában.

A harmadik, *Az exegeta kígyó: a vallás és a tradíció extrém kritikája (Şarpele exeget: critica extremă a tradiţiei teologice şi a religiei)* című fejezetben egy korábban megjelent tanulmányát hasznosítja a szerző. A Dávid Ferenc halálát követő dogmatikai és

egyházpolitikai kérdések tárgyalásakor a kialakulóban levő felekezet helyét is megpróbálja behatárolni az európai reformáció történetében. Ez a fejezet veszi számba a 16. század végéig tevékenykedő legjelentősebb és legradikálisabb antitrinitárius gondolkodókat, köztük kétségkívül legjelentősebbet, a filozófiai tudásával illetve az antik kultúrában való jártasságával kitűnő Enyedi Györgyöt és életművét. De itt ismerteti a Dávid Ferencsel valamilyen módon kapcsolatba hozható útkeresőket, pl. az antitrinitarizmustól a filozófiai ateizmusig eljutó exjezsuita Christian Francken nem mindennapi életpályáját.

A negyedik fejezetben ismét a vallásügyi végzések és ezek értelmezése kerül górcső alá. Szegedi Edit tudóshoz illő pontossággal taglalja az erdélyi országgyűlés vallásügyi végzéseit az 1550-es évekkel kezdve, el egészen 1600-ig. Fejezetcíme: *Nem létező vallás, név nélküli vallás, bevett vallás: az antitrinitarizmus paradoxona (Religia absentă, religia fără nume, religia receptă: paradoxul antitrinitarian)* egyenesen provokatív – ez a könyv több szövegegységéről is elmondható – a szerző bevallott célja az volt, hogy olvasóit gondolkodásra, mérlegelésre és önálló véleményalkotásra sarkallja. Ebben a fejezetben is Balázs Mihály, Horn Ildikó tanulmányaira támaszkodik, de kiválóan ismeri és merít azok írásaiból is, akik az erdélyi tolerancia és felekezeti együttélés kérdéskörében

megszólaltak, köztük talán a legjelentősebb a *Magvető*ben is sokat publikált tudós, Binder Pál munkássága.

Az utolsó, számozatlan fejezetben, az *Epilógus*ban a kolozsvári református közösség megerősödéséről és az erdélyi szombatosokról olvashatunk. A kötetet bibliográfia és névmutató zárja.

A hiánypótló jelző egyáltalán nem túlzás, Szegedi Edit könyve megkerülhetetlen az Erdély szellem- és művelődéstörténetével foglalkozó román anyanyelvű olvasóknak. Ha elszórtan lehetett is valamit felekezetünkről románul olvasni, itt elsősorban Maria Crăciun, Carmen Florea és Rűsz-Fogarasi Enikő román vagy angol nyelven megjelent tanulmányaira gondolok, ez az első teljességre és szintézisre törekvő, tudományos igénnyel összeállított román nyelvű könyv felekezetünk első évtizedeiről. Természetesen szakít a magyar unitárius egyháztörténet-írásban igen kedvelt hagiografikus szemlélettel és a források alapján kezeli és rendezi narratíváját. (A román cím sokatmondó, nem az erdélyi antitrinitáriusok történetét, hanem *egy* történetet – *O istorie...* – mesél el a szerző.) A roppant gazdag és tetszetős bibliográfia felsorolja a legismertebb és legnevesebb kutatókat. Hadd említsünk meg néhányat a bibliográfiában is felsorolt erdélyi szerzők közül: Gustav és Konrad Gündisch, Binder Pál, Juhász István, Kiss András, Pál Ferenc, Jakó Klára, Lupescu Mária stb. A legtöbbet idézett szerző Balázs

Mihály, azonban a bibliográfiában ott találjuk azoknak a nevét, akik a Klaniczay Tibor irodalomprofesszor által megalapított Reneszánsz és Barokk Kutatócsoport oszlopos tagjai voltak, vagy a szegedi tudományegyetemen Keserű Bálint professzor köre szerveződtek.

Néhány elütést és pontatlanságot fel lehet fedezni a szövegben, de ezek nem jelentősek, és nem zavarnak a megértésben. Szegedi Edit kötete elsősorban szakembereknek készült, azonban mindazoknak ajánlom, akik románul (is) olvasnak, meggyőződésem, hogy felekezetünk és múltunk jobb megismerését szolgálja. A könyv fülszövegének fordításával ajánljuk minden, az unitarizmus múltja iránt érdeklődő olvasónak:

„Az antitrinitarizmus volt Erdély legnagyobb hozzájárulása a kora újko-

ri Európa vallástörténetéhez. Bár nem erdélyi találmány, az antitrinitarizmus összetett és látványos fejlődésen ment keresztül Erdélyben, és a 16. században rövid időre a politikai elit vallási opciójává vált. Jelen könyv az antitrinitáriusok történetét az Erdélyi Fejedelemség születésének és megszilárdulásának kontextusában kívánja bemutatni, a reformáció beteljesítésére tett kísérlettől el egészen annak meghaladásáig, végül magának a kereszténységnek és a tételes vallásoknak a megkérdőjelezéséig. Az erdélyi antitrinitarizmus a premodern Kolozsvár sajátos városi kultúrájához is kapcsolódott, amely az új felekezet születésének, megszilárdulásának és radikalizálódásának helyszíne volt, és amely az 1570-es évektől kezdve a nyugati diszidensek fő menedékhelyévé vált.”

Kovács Sándor

A Szent Korona, a Magyar Birodalom és a házi istenek

RÉVAY Péter, *De Monarchia et Sacra Corona Regni Hungariae centuriæ septem – A Magyar Királyság birodalmáról és Szent Koronájáról szóló hét század*, szerk., bev., jegyz. TÓTH Gergely, szöveggond., ford. BENEI Bernadett, JARMALOV Rezső, SÁNTA Sára, TÓTH Gergely (Budapest: ELKH-BTK Történettudományi Intézet, 2021), 1344 p.

Révay Péter koronaőr (1568–1622) két művet írt a magyar koronáról, egy rövid *Commentariust*, amelyet saját költségen meg is jelentetett 1613-ban, valamint ennek nyolcszorosra bővített, lényegében újraírt változatát, amelyben korábbi munkájának tárgyánál

maradva, de attól kissé el is emelve a fókuszot, immáron az egész ország (pontosabban: birodalom – a magyarázatot lásd alább) addigi hét évszázadának hangsúlyozottan nem egyforma mélységű feldolgozására vállalkozott. A *Monarchia* Révay hattýudalának és